

BOLLOBÁS ENIKŐ

NARRATÍV, KAPCSOLATI, TESTI ALANYISÁG, ÉS AZ ALANY PERFORMATÍV MEGKÉPZÉSE – ELMÉLETI BEVEZETŐ A MŰHELYTANULMÁNYOKHOZ

Bevezetőmben előbb bemutatom a „Testi, kapcsolati és narratív alanyiség az irodalomban és a kultúrában” elnevezésű irodalom- és kultúraelméleti műhely tagjai által bejárt elméleti teret és az e teret alkotó fogalmi témaköröket, majd röviden összefoglalom a közös munka eredményeként született és e kötetben közzétett tanulmányokat.

I

2015 tavaszán a következő tézisek mentén fogalmaztam meg szubjektumelméleti doktori műhelyünk kutatómunkájának tematikáját.*

- (1) A szubjektum mindig narratív, vagyis ön-ébredési és ön-megalkotási folyamata elválaszthatatlan az Én ön-narrációjától.
- (2) A szubjektum mindig kapcsolati, vagyis az alany a személyközi kapcsolatok dinamikájában konstituálódik.
- (3) A szubjektum mindig korporalizált (*embodied*), s alanyiségát a testnek a társadalmi normákhoz és szövegekönyvekhez való kritikai viszonyulásai határozzák meg.
- (4) Végül a szubjektum – akár narratív, akár kapcsolati, akár testi – mindig performatív folyamatok megképzésének eredménye.

Az alábbiakban ezeket a fogalmi témaköröket veszem sorra, kiemelve a főbb téziseket és a legfontosabb teoretikusok gondolatait.

1. Narratív szubjektum

A szelf narratív felfogása értelmében az Én nemcsak nyelvi gyökerű, de a történetmesélés jelölő gyakorlatának a terméke; nem előzi meg a nyelvet, hanem az elbeszélés során alakul ki. Itt a benveniste-i „egót mondás” narratív esetéről van szó, amikor is a nyelvtani alany saját történeteit meséli el, egyes szám első személyben. E felfogás egyik meghatározó képviselője Anthony Paul Kerby filozófus, aki kitágítja a Saussure- és Benveniste-féle „szemiotikai szubjektum” fogalmát, s Jerome Bruner és más, úgynevezett narratív pszichológusok elméleteit alkalmazva kimondja: az önmagunkról való mesélés az emberi szubjektum meghatározó aktusa, amely nemcsak az én leírását adja, de meghatározó szerepet játszik az alany kialakulásában és valóságában is (4). Ruth Robbins e narratív én példáit látja Rousseau-nál a *Vallomásokban*, valamint Oscar Wilde *De Profundis*ában (35, 121). A szelf mindkét esetben nyilvánvalóan a nyelvben, a diszkurzusban, valamint a történetben képződik meg, s ekképp nem esszenciális, hanem előadástól függő; nem adott, hanem pusztán létezhető (121).

Linda Anderson Philippe Lejeune-re, James Olney-ra, ill. Paul de Manra támaszkodva állítja, hogy miközben a visszatekintő elbeszélés a tudatos létezés alapformája, és a megélt életre való mély emberi késztetés elválaszthatatlan annak önéletrajzi megörökítésétől, az önéletrajz mindig fikciót teremt ön-ismeret vagy ön-tudás helyett (*Autobiography*). Az önéletrajzban előállított Én a diszkurzus effektusa; a szubjektum a kristevai értelemben folyamat, az alkotó intervenció helye.

A Sidonie Smith–Julia Watson szerzőpáros – miközben a megfigyelés, az emlékezés és a kontempláció hármas egységét emeli ki az ön-narráció minden változatában („életírás”, „életnarratíva”, önéletrajz) – az önreferenciális írásra szűkíti az olyan, szigorúan önéletrajzi aktusok együttesét, mint emlékezés, tapasztalás, identitás, megtestesülés és ágencia (*Reading Autobiography*). Rámutatnak, hogy ezek mind az önéletírási szubjektumot alkotó folyamatok, melyek egyúttal interszubjektív nyelvi-diszkurzív folyamatok is. A tapasztalatnak a nyelv ad értelmet, az egymásba fonódó, többszörös identitászeletekből összeálló (interszekcionális) önazonosságot pedig a narráció során hozza létre a narrátor. Az önéletrajzi narratívát az ágencia bizonyítékként olvassuk. Az emberek kulturális szkripteket felhasználva mondják történeteiket, s a kulturális szkriptek alkalmazása – mégpedig ellenálló és szubverzív alkalmazása – lesz az ágencia gyakorlása.

Paul John Eakin hasonló szellemben mutat rá a személyiség narratív konstruáltságára, illetve a narráció és az identitás összefonódására (*How Our Lives Become Stories*). Mint írja, aki nem képes az elbeszélésre, annak nincs énje, nincs személyisége; ez a „disznarratíva”, az ön-elbeszélés-képtelenség a

személyiség betegségének tekinthető, amennyiben aki elvesztette narratív képességét, személyiségét veszítette el.

A narratív identitás fogalmának meghatározása kapcsán Eakin egy másik kötetében arra az egyszerű tényre hívja fel a figyelmet, hogy mindig beszélünk magunkban – magunknak, magunkról (*Living Autobiographically*). Utalva Oliver Sacks és Antonio Damasio kutatásaira Eakin kimondja, hogy a narratív identitás maga a személyiség. A szubjektumot az ön-narráció hozza létre; a narratíva mi vagyunk, a mi önazonosságunk. Hiszen akinek nincs története, annak nincs identitása. Az identitás beszédmódja pedig mindig önéletrajzi; az önéletrajz strukturalja azt, ahogyan élünk.

2. Kapcsolati alany

A kapcsolati szubjektivitásmodell Nancy J. Chodorow és Jessica Benjamin nevéhez köthető. Chodorow „a self kapcsolati felépítéséről” ír (198), s a tárgykapcsolati elméletet feminista kontextusba ágyazva mutat rá hagyományos individualizmusfogalom egyoldalúságára, amennyiben a gondolkodó-cselekvő szubjektum Freud által hirdetett függetlensége kizárja a más emberekhez fűződő függő viszonyt. Vagyis a csak férfiakra kidolgozott autonómiafogalom tagadja a kapcsolatiság szubjektumépítő potenciálját. Benjamin azt is hangsúlyozza, hogy ez a leválást vagy különállást eszményítő hagyományos pszichoanalitikus modell jellemzően hierarchikus kapcsolatokról szól, ahol a leváló fél a leválasztott fölötti dominanciáját valósítja meg („Master and Slave – The Fantasy of Erotic Domination” 282). „A dominancia problémája a függőség tagadásával kezdődik”, írja (283). A kritikai feminista pszichoanalitikus elmélet ezzel szemben olyan individualitásfogalmat tételez, amelyben egyensúlyba kerülhet a leválás/elkülönülés és az összetartozás, az ágencia és a kapcsolatiság (*A Desire of One's Own* 82). Az alanyköziség azt a paradoxont feltételezi és állítja, miszerint „a másikkal való kapcsolatomban élhetem meg legmélyebben saját éntudatomat” (92). Szakítva a „csak egyetlen szubjektum logikájával” (*Shadow of the Other* 42), Benjamin paradigmája ekképp megengedi a szimmetrikus – azaz szubjektum és szubjektum közötti – kapcsolatokat is; szerinte az egyén a más szubjektumokkal folytatott kapcsolatokban, illetve azok által fejlődik (*The Bonds of Love* 19–20).

A kapcsolati modellben az egyik személy a másik nézőpontjába helyezkedve tanul meg kívülről tekinteni önmagára, s ezzel tudatosul számára önnön szubjektivitása. Ez a tanulási folyamat megfelel annak, amit Maurice Merleau-Ponty kiazmatikus összefonódásnak nevez ember és világ, érintő és érintett, látó és látható, szem és másik szem között. „Mihelyt látok valamit, e látás/látvány óhatatlanul kiegészül egy másik, komplementer látvánnyal [...]: önmagam képei ezek, kívülről nézve, ahogy valaki más látna

engem egyéb láthatók között”, írja Merleau-Ponty (*A látható és a láthatatlan* 152). „Amikor a másik néz, akkor ezzel kijelöli az én látásom tényleges határait” (162), hangzik Merleau-Ponty tétele; eszerint két személy perspektívája között létrejön az „egymásba illesztettség és egymásba fonódás” (157) kiazmatikus állapota. A cél az az állapot, melyet Brian Massumi – Gilles Deleuze-re támaszkodva – a *becoming* terminussal jelöl, s melyet én a magyar Deleuze-terminológiát alkalmazva „leendésnek” fordítok. Deleuze-nél, mint Gyimesi Tímea írja, „a leendés a találkozás-esemény ideje” (*Szökevényvonalak* 50), két erő vagy entitás találkozásának kettős „kölcsoneseménye”, „rabul ejtése” („I mint Irodalom” 100). Massumi a leendéshez a kapcsolatiságot rendelve áll elő a „kapcsolati leendés” (*relational becoming*) fogalmával, utalva két ember kapcsolatának folyamatos kölcsöneseeményére, amelynek során egy másik emberrel való kapcsolat adja az önmagunkról való tudásunkat (*Politics of Affect* 51).

3. Korporalizált alany

Az elmúlt évtizedekben tanúi lehettünk a testről való gondolkodás látványos átalakulásának. Ez mindenekelőtt a test/lélek karteziánus fogalompárjának dekonstrukciójában mutatkozik meg, amelynek során a teoretikusok lebontották a dichotómiának a görögöktől eredő hierarchizáltságát, egyúttal destabilizálva az „eltestetlenítés” kulturális gesztusát is.

A fenomenológia testi alanyiség-modellje Merleau-Ponty-ra vezethető vissza, aki leírja, hogy a testben létezés miként alakítja a tapasztalást. A test két irányban is közvetít: egyrészt a testünkön keresztül észleljük a világot, másrészt a testünkön keresztül reflektálunk a világra. Minthogy a világgal való kapcsolatunk mindig testi, és észlelésünk is testi funkció, a szubjektivitás is mindig a testben gyökerezik. Az a helyzet, ahonnan szemléljük a világot, valójában a testünk helyzete: a test pozíciója határozza meg az észlelő pozicionalitását, amely mindig valahonnan való észlelést jelent.

A fenomenológiai alapú testelméletek között még meg kell említeni Alphonso Lingis amerikai filozófus (Merleau-Ponty egyik angol fordítója) nevét. Lingis szerint nemcsak arról van szó, hogy testünkkel vagyunk jelen a világban, testünk az érzékek kapuja, s a testünk érzékelése nélkül nem vagyunk tapasztalatokra képesek (9-10), hanem arról is, hogy az interszubjektivitás mindig korporális.

Az idegtudományok képviselői több tekintetben is a fenomenológiával ellentétes nézeteket fogalmaznak meg a testről. G. Deny és P. Camus francia neurológusok kimutatták, hogy aki testtudatát elveszítette, az éntudatát is elveszítette (id. Rosenfield, 39). Gerald M. Edelman szerint az emberi agy olyan zenekar, amely karmester nélkül játszik. Az agy minden

külső ingert egységes tapasztalássá fog ugyan össze, de a karteziánus ego tudatossága nélkül. Mindeközben pedig nem tükrözi a világot, hanem inkább előállítja, megkonstruálja azt (124). Oliver Sacks neurológus a testnek az individualizáció folyamatában elért ágenciáját hangsúlyozza: a szubjektivitás minden megnyilvánulási formája (akarat, erkölcsi érzék, érzékenység, személyiség, lélek) az idegrendszerre vezethető vissza (45-49). Israel Rosenfield fogalmazza meg a radikális tézist: a test az agy abszolút referenciapontja (45). Végül megemlítendő Antonio R. Damasio neurológus, aki *Descartes's Error* című könyvében a karteziánus gondolkodás nagy tévedésére mutat rá: nem létezik az az egységes Én, amely tapasztalásainkat szubjektivitással látná el – az a központi tudás és felügyelet, amely egységbe fogná mindazt, ami elménkben történik. A test korlátozottan ellátja ugyan ezt az egységesítő szerepet, de csak mint „a normális elme működésében részt vevő tartalom” (226). A szubjektivitás és az éntudat tehát minden bizonnyal a testben gyökerezik, foglalja össze Eakin a legújabb neurológiai kutatások végkövetkeztetését (*How Our Lives Become Stories* 22).

A testtudományok teoretikusai között Foucault-t kell elsőként említeni, akinek munkássága révén új elemek jelentek meg a szubjektumelméletekben, mégpedig a test meghatározó voltáról. Foucault szerint a test mint az Ént meghatározó „nyers tényállás” megjelenése egybeesik a modernitással, amennyiben ekkor „az emberi lény szervezete belsejében kezd létezni, koponyájának kagylóhéján belül, végtagjainak armatúrájában, egész fiziológiája szerteágazó rendszerében” (*A szavak és a dolgok* 355). Ezen túl Foucault a hatalomgyakorlás felületeként írja le a testet, amelyet a hatalom különböző módokon kontrollál, az althusseri ideológiai interpelláció révén és a társadalmi-diszkurzív normativitás kényszerével (*A tudás archeológiája*).

Elizabeth Grosz a mainstream nyugati gondolkodás „fogalmi vakfoltjának” nevezi a testet, amelynek hiánya a filozófiai gondolkodásban jól mutatja, hogy a test és a lélek/szellem kétosztatúsága nem egyszerű kettéosztás, hanem a dichotomizált gondolkodás lenyomata: úgy választ szét, hogy közben az egyik terminust előjogokkal ruhazza föl, dominánssá teszi, a másikat pedig alárendeltté. Grosz „korporális feminizmus” a testről való gondolkodás jelentős sarokköve. Grosz megfordítja a karteziánus test/lélek binaritást, a testet jelölve meg a felsőbb kategóriaként. A test és a lélek kapcsolatát végtelen Möbius-szalagként konceptualizálva azt állítja, hogy ezek nem poláris ellentétei egymásnak, hanem egymásba csúszó fogalmak: a szalag két felülete – a pszichés belső és a fizikai külső – meg sem különböztethető egymástól. Ekképp valójában a test az alanyképzés felülete. A test társadalmi beírottsága nem függetleníthető a szubjektiváció folyamatától. A testet megjelölő-átformáló írások (inszkripciók) között Grosz

felsorolja a testformát átalakító izomépítést, a ruházatot, a különböző díszítéseket, a sminket, valamint a sokféle beültetéseket, protéziseket.

A testtudományok (narratív) alanyfelfogásának izgalmas leágazása a korporális narratológia, melynek kiindulópontja az a feltételezés, miszerint a szövegekben megjelenik, így ki is mutatható a szerző testének viszonya a hatalom ráírányuló normatív kontrolljával. Kérchy Anna a test és a szöveg viszonyáról való feminista gondolkodás narratológiai vetületeként kezeli a korporális narratológiát, hangsúlyozva, hogy itt „a test szövegének és a szöveg testének szimultán vizsgálatáról van szó, hiszen a szöveget szükségszerűen reflexióra készítetik az individuális szocializált testet szabályozó kulturális inskripciók és ideológiai preskripciók”. Földes Györgyi az önéletrajzi paktum referencialitása alapján fogalmazza meg azt a feltételezést, miszerint „a szerző teste is par excellence módon beleíródik a szövegbe” (33), és Daniel Punday (*Narrative Bodies*) nyomán kétféle feladatot nevez meg a korporális narratológia számára: ki kell jelölni a test szerepét a történetben, valamint meg kell vizsgálni a történet testi elemeit, mégpedig úgy, „hogy [az értelmező] egy teljes »testi« atmoszférát vesz szemügyre, amelyen keresztül a művet megtapasztaljuk” (36).

4. *A (narratív, kapcsolati és testi) alany performatív megképzése*

Akkor válik izgalmassá az alanyképzés e háromféle tételezése, amikor nemcsak azt állítjuk, hogy a szubjektum mindig narratív, kapcsolati és testi, hanem azt is, hogy a narratív, kapcsolati és testi szubjektum megképzése mindig performatív, vagyis a performativitásnak a nyelvészetben leírt folyamatait követi.

A szubjektumperformatív tétel Judith Butlerhez köthető, aki először *Problémás nem* című könyvében fejtette ki az alany végrehajtó megképzéséről szóló felfogását. Lebontva a korábban elterjedt megkülönböztetést biológiai nem és társadalmi nem között, Butler azt állítja, hogy a biológiai nem sem adott esszencia, hanem épp annyira „kulturálisan létrehozott termék, mint a társadalmi nem”, s a biológiai nem „talán mindig is társadalmi nem volt” (49), a test pedig „mindig is kulturális jel volt” (142). Mi több, nemcsak az állítható, hogy a gender megelőzi a biológiai feltételezett nemet, de kimutatható: nincs semmi a társadalom által normának állított viselkedés maszkja mögött. Azaz a társadalmi nem végrehajtó módon önmagát állítja elő a „természetesnek” vélt aktusokkal.

[A] társadalmi nem kifejezése mögött nincs társadalmi nemi identitás; az identitás performatívan jön létre, éppen azon „kifejezések” által, amelyek, úgymond, a társadalmi nemi identitás következményei. (76)

Az, hogy a társadalmilag nemiesített test performatív, azt sugallja, hogy nincsen ontológiai státusa, eltekintve azoktól a különféle tettektől, amelyek megkonstruálják a társadalmilag nemiesített test valóságát. (232)

Ekképp az alany a társadalmi-kulturális normák diktálta cselekedetek képzik meg, performatív módon. Ez a megképzés – akár a klasszikus austini modellben a beszédcselekvések által – a szubjektivitás esetében is kizárólag nyelvben, diszkurzusban történhet, ahol a társadalmi alany ekképp gyakran egybeesik a mondatban Énként megszólaló grammatikai alannyal.

A szubjektumról tehát elmondható, hogy különböző, ragokként működő azonosságkategóriákkal megképzett (inflektált, „ragozott”) konstrukció, ahol éppen a kategóriák binaritásának esetlegessége, valamint a fogalmi kategóriák és a kategorizált dolgok közti kölcsönhatás miatt egyértelmű a nyelvi megképzettség. A tágabb és a szűkebb értelemben vett szubjektum egyaránt a különböző azonosságelemek által ragozott képződmény, vagyis a társadalmi nem, a „rassz” és a szexualitás kategóriái mellett többek között az etnikum, az osztály és a vallás is az alanyt alakító-módosító (inflektáló) azonosságelemekhez sorolható. Sem az alanyt ragozó azonosságelemek, sem az ezek által többszörösen ragozott alany nem eleve létező, esszenciális kategóriák. Performatív konstrukciókként jönnek létre, mégpedig olyan utánzó (imitatív) és gyakorító (iteratív) folyamatok eredményeként, amelyekben az utánzás és a gyakorítás tárgya nem egy már eleve (megelőzően) létezőnek feltételezett alany. Más szóval, e folyamatok nem valamilyen „eredeti” mintát utánoznak és ismételnék, hanem az azonosságelemek konstruálását irányító társadalmi-nyelvi normarendszert követik, amely maga is konstruált, mégpedig a megszólító ideológiák mentén.

A narratív alany performatív megképzettségével kapcsolatban azt állíthatjuk, hogy a történetmesélés nem valamiféle, a mesélést megelőzően létező tudat tevékenységének a terméke, hanem éppen ennek a tudatnak a létrehozója: az elbeszélő Én hozza létre az elbeszélte Ént. A narratív szubjektumképzés során az elbeszélő tudat beszédműveletei végrehajtó (performatív) módon állítják elő a korábban nem létező elbeszélte tudatot. Mi több, az elbeszélte Én performatív megképzése során önállóul szubjektummá és ágenssé a performatív beszédműveleteket végző személy. Az ön-narráció ekképp performatív aktus: az elbeszélő azt az Ént performálja, amelyet az elbeszélés mint konstatív aktus bemutat, minden pillanatban újrakonstituálva azt a narratív Ént, amelyet maga a narráció deskriptív módon megidéz.

A kapcsolati alany performatív megképzettségével kapcsolatban a nyelvi interakciók beszédaktusaira kell utalnunk. A beszédaktusok hatékonysága a személyközi egyezségek és előfeltevések függvénye: ezek az egyezségek és előfeltevések alkotják azt a mindenki által eleve elfogadott társadalmi

normarendszert és általában társadalmi tudást – nevezhetjük őket szkripteknek, ill. beszédaktusok kontextusában boldogulási feltételeknek is –, amelyek ismerete elengedhetetlenül szükséges az interszubjektív kapcsolatok megfelelő működéséhez.

A performatív (inter)szubjektivitás-modell is Butler nevéhez köthető. 2003-as Adorno-előadásában, melyeket angolul a *Giving an Account of Oneself* című könyvében jelentetett meg 2005-ben, Nietzscheből kiindulva – aki szerint saját történetemet csak a másikkal szemben mesélhetem el, csak a másik rákérdezésére válhatok önmagamat elbeszélő lényvé (11) – kapcsolja össze a nyelvi közeget, a narrativitást és a dialogikus relációt a másik elismerésének feltételével. A szelf performálásának illokúciós aktusa és a másik meggyőzésének perlokúciós aktusa találkozik, interszubjektív viszonylatot hozva létre. Butler hangsúlyozza, hogy a másik elismerése és a másik által való elismerés kizárólag a nyelv közvetítésével történhet (28). A nyelv teszi lehetővé a narratív elismerést és az elismerés érdekében folytatott ön-narrációt egyaránt, mégpedig egy nyelvi dialogikus szituáció keretében, amelyben nemcsak a másik jelenléte biztosított, aki az ön-narráció címzettje, de a másik meggyőzésének a lehetősége is. Hiszen mindig valakinek, valakihez beszélünk, s a narratív szelf a megszólítás révén jön létre: az én a kapcsolatok hálójából születik, amikor is az egyik test egy másik testhez beszél (*Giving an Account of Oneself* 38, Magnus, „The Unaccountable Subject”, 92). Így, a másik hozzám fordulása által jön létre a mások iránt érzett etikai felelősség, vagyis a megszólíttatás hozza létre a felelősséget. Nem vagyunk elszigetelt elemek, egymástól független diászok, írja Butler, hanem közös nyelv, közös hagyományok és normarendszereken keresztül egymásba kapcsolt láncszemek (*Giving an Account of Oneself* 28). A normarendszerekhez vagy az „igazság rezsimejéhez” való viszony egyben az önmagunkhoz való viszony is lesz (22), miközben a szubjektumot éppen egyedisége kapcsolja másokhoz (34). Az alanyiság tehát mindig kapcsolati: az egyén önismerete csak más egyéneken keresztül jöhet létre (28). Végül a személyközi kapcsolatok szolgálnak alapul és lehetőségül az egyén szubjektív ágenciája számára is (lásd erről Magnus, „The Unaccountable Subject” 100).

A fenomenológia, az idegtudományok és a testtudományok testi alanyiság-modelljének kialakítására egyaránt megtermékenyítően hatott a performatív megközelítés. Ezek közül a fenomenológia elsőként alkalmazta a performatív képletet, elfogadva, hogy a testem által lehetővé tett viszonyulás önmagam és világ között rendre performatív; vagyis a szubjektumperformativitás is mindig a testben mint az elsődleges tapasztalási közegben gyökerezik. Megképzéseink korporálisak: anyai vagy tárgyi pozícióink testünk helyzetétől függenek. Sőt térben elhelyezkedő testem közvetít a világ felé, és testem által értelmezem saját és mások testi

viselkedését. Mi több, testemben találkozok az észlelő elme és a nyelv, testséma és nyelvi horizont – mindaz, ami a performatív szubjektivitás és interszubjektivitás hordozója. A világra való reflexió pedig nemcsak mindig testi, hanem mindig performatív is. Végül – amennyiben, ahogyan Merleau-Ponty állítja, a szavak maguk is saját kiterjedéssel, formával, fizikai megjelenéssel bírnak (*Az észlelés fenomenológiája* 50) – performatív megnyilatkozásaink hordozója, a nyelv maga is korporális.

Az idegtudományok hasonlóképpen elfogadják szubjektivitás performatív értelmezését, ám ők az idegrendszerre vezetnek vissza az akarat, az erkölcsi érzék, a személyiség performatív konstrukcióit és az agyat téve meg a test referenciapontjának. Ugyanígy az éntudat, amely a performatív alanyképzés kiinduló pontja, szintén a testben gyökerezik.

A testtudományok legfontosabb tételei szintén megengedik a performatív megközelítést: a test a performatív hatalomgyakorlás és a performatív alanyképzés felülete. A test hordozza a performatív társadalmi beírottság nyomait, s a testi inskripciók mind performatív módon igyekeznek megképezni a különböző szkriptek által sugallt normákat.

II

Kutatócsoportunk tagjai tehát ebben a narratív-kapcsolati-testi alanyiség performativitását tételező elméleti térben gondolták újra saját doktori, ill. posztdoktori kutatási témáját.

Simon Gábor („Egy műfaj megismerésétől a műfaji megismerésig – A tanítás interszubjektív mintázatai a tankölteményekben”) a tanköltemények műfaját vizsgálja a tanítási tevékenység általános mintázatai mentén. Elméleti kiindulópontja szerint a műfaj az alany performatív kibontakozásának közege (Armstrong), az alanyiség pedig nem előfeltétele, hanem következménye a megismerés személyköziségének. A tanköltemények kognitív mintázatainak elemzéséhez az emberi tanítás univerzális tipológiáját (Kline) alkalmazza. Simon Gábor eszme-futtatásának legszebb hozadéka: a történetileg és kulturálisan különböző műalkotásokban dominálnak az ismeretátadás közvetett, személyközi cselekvéseken alapuló módjai, amelyek tehát nem csupán a műfaj kognitív sémáját teszik feltérképezhetővé, hanem a tanító és a tanítvány alanyiségének megképződését is. A vizsgálatban feltárul műfaj és alanyiség összetett kapcsolata: az imitatív konstruálási aktusok mellett a műfaj az iteratív folyamatok közegeként is értelmezhető.

Horváth Lajos („Vágyképszerű átváltás-történetek Shakespeare Szonettjeiben”) a shakespeare-i Szonettek azon szövegösszefüggéseit tárgyalja, amelyek az antikvitás átváltás-történeteinek mitikus

aspektusaihoz kapcsolódnak. A performativitás és szubjektivitás releváns elméleteiből kiindulva azt állítja, hogy mindez elsősorban a vágy mint művészi jelenség esztétikai ábrázolhatóságából eredeztethető. Izgalmas tanulmányában a szerző a vágyképszerűség művészettörténeti minőségének problematikáját tárgyalja, a szonettekben rejlő háttérjelentések új, modern kori alkalmazhatóságát, valamint Shakespeare elbeszélő költeményeinek szükségszerű felülvizsgálhatóságát is.

Bojti Zsolt („A magyar mint alakzat a késő viktoriánus meleg irodalomban – Adalékok a queer kultúrtörténetéhez”) az angol kanonikus és nem kanonikus művek különböző olvasatainak lehetőségét vizsgálja a késő viktoriánus korban, Oscar Wilde-dal a középpontban. Tézisét a Merleau-Ponty, Grosz, valamint a Smith és Watson által felvetett kettősségek párhuzamára alapozza, amelyek szerint a testet alanyisága és tárgyiasága határozza meg, miközben az elbeszélést annak személyessége és történetisége szervezi. Ezt az elméleti szempontot a késő viktoriánus kultúrtörténetre alkalmazva olyan párhuzamra mutat a meleg irodalom narratíváiban, amely a meleg testet elrejtő történeti olvasatban, miközben a beavatottak számára láthatóságot is biztosít a magyar alakzatának segítségével.

Bollobás Enikő H.D. [Hilda Doolittle] *HERmione* című regényének szoros olvasásával a kutatóműhely tematikáját alkotó szubjektumelméleti tételek textuális alátámasztására tesz kísérletet („Lába mint két ceruza hagyta írásnyomát az erdő haván» – Nyelvtani, kapcsolati és testi alanyiság H.D. *HERmione* című regényében”). A három tétel: (1) a szubjektum alapvetően nyelvi funkció, a mondatban elfoglalt szintaktikai pozíció függvénye, mely egyúttal az elbeszélő és az elbeszélte Én szétválása okán önhasadt; (2) a szubjektum személyközi viszonylatokban konstituálódik; az Én – beleértve a grammatikai Ént is – alapvetően kapcsolati; (3) az alanyiság és az alanyköziség egyaránt testi gyökerű.

Zipernovszky Kornél („Az elbeszélő én alakzatai Anita O’Day önéletrajzában”) az amerikai jazz-énekesnő először 1981-ben kiadott önéletrajzát (*Highb Times, Hard Times* [Jó idők, nehéz idők]) elemzi abból a szempontból, hogy a szerző az önéletrajz mely narratív eszközei segítségével állítja elő az elbeszélő Ént. John Paul Eakin, Sidonie Smith és Julia Watson nyomán ezt az önéletrajzot az alanyi szerző elszánt élni akarásának „önreprezentációs gyakorlatként” értelmezi. Az alanyi szerző, miközben társszerzőjére is képes reflektálni, az énrétegek több szintjét is bejárja, a szerhasználatból való visszatéréstől a magasstos hivatás beteljesítéséig.

Báder Petra („A szerző teste: Mario Bellatin a performansz és az önfikció határán”) a mexikói Mario Bellatin *El Gran Vidrio* (A Nagy Üveg) című regényében megjelenő szubjektumok feltérképezését tűzi ki célul.

Interszubjektivitás-elméleti (Merleau-Ponty) és performativitás-elméleti (Della Pollock) forrásokra támaszkodva a szándékolt Én és a mondott Én közti szakadékot tárja fel, e szakadék következményeként értelmezve a töredezett testképet és a fragmentált szöveget. A Másik tekintete által interszubjektív módon tárgyiasított alany performatív módon válik elbeszél alannyá.

Petrák Fanni tanulmánya („Ismétlődő emberiség: Jeanette Winterson evolúciós narratívái”) Jeanette Winterson *The Stone Gods* (Kőistenek) című könyvét mutatja be a klímaváltozás irodalmának szempontjából. Claire Colebrook alternatív gondolat kísérlete mentén vizsgálja a regény ciklikus történetmondását, melyet az emberi és nem emberi gondolkodási modellek és környezetek szerveznek. A tanulmány fő tézise a *The Stone Gods* időnkívüli világára vonatkozik. A szerző arra a következtetésre jut, hogy Winterson szerint lehetetlen a ciklikusság mintájából való kilépés, hiszen az olyan szemléletváltást kívánna, melyet a szubjektum nem tud megvalósítani. Az emberi civilizáció pusztulása elkerülhetetlennek tűnik, ahonnan még az újfajta, nem emberi szubjektum sem talál kiutat.

Jegyzet

- * Szubjektumelméleti műhelyünk elméleti terét és fogalmi tematikáját részletesen kidolgoztam számos korábbi munkámban, melyek közül a következők a legfontosabbak (időben visszafelé haladva):
 „Képlet – kiterjesztés – gyakorlat. A performatív elméleti paradigmái és alkalmazásuk Ignótus, Nádas, Galgóczi, Márai és Kertész szövegeinek vizsgálatában.” *Filológiai Közöny* 62 (2016)/4. 264-302.
 „A performál visszaható ige? Az alany(iság) különös visszatérése a konkrét versben.” In: *„Visszhangot ver az időben!”: Hetven írás Szegedy-Maszáék Mihály születésnapjára*. Szerk. Bengi László, Hoványi Márton, Józán Ildikó. Pozsony: Kalligram, 2013. 65–73;
 „Az amerikai megtérési történetek performatív retorikája.” *CONVERSIO Vallástudományi konferencia*. Szerk. Déri Balázs. Budapest: ELTE, Vallástudományi Központ, 2013. 429-437.
 „A katakretikus jelentésbővülésről – adalékok a jelentésváltozás tropológiájához.” *VLxx. Papers in Linguistics Presented to László Varga on his 70th Birthday*. Szerk. Szigetvári Péter. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2013. 23-32.
 „Röviden a szubjektumperformativitásról – avagy Jonathan Swift csatlakozik a feministákhoz.” *Whack fol the dah. Írások Takács Ferenc 65. születésnapjára. Writings for Ferenc Takács on his 65th birthday*. Szerk. Farkas Ákos, Simonkay Zsuzsa, Vesztergom Janina. Budapest: ELTE Angol-Amerikai Intézet, 2013. 193-202.

- „Nők férfiak között: a Márai-háromszögről.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 116/4 (2012). 413-421.
- „Tropes of Intersubjectivity—Metalepsis and Rhizome in the Novels of H.D. (Hilda Doolittle).” *AMERICANA—E-Journal of American Studies* VII/2 (2011). <http://americanajournal.hu/vol7no2/bollobas>
- Egy képlet nyomában – Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból.* Budapest: Balassi, 2012.
- They Aren't, Until I Call Them—On Doing Things with Words in Literature.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010.
- „Performing Texts/Performing Readings: A Pragmatic Understanding of the Revisionist Interpretation of American Literature. *Journal of Pragmatics* (Amsterdam) 39/12 (2007). 2332-2344.
- „Poetry and Visual Enactment: the Concrete Poem.” *Word and Image* (London) II/3 (1986), 279-285.
- „A szó hatalmáról – nyelvészeti megközelítésben.” *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve 1977/78.* Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1978. 82-90.

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Linda. *Autobiography.* New York: Routledge, 2001.
- Benjamin, Jessica. „Master and Slave – The Fantasy of Erotic Domination.” In: *Powers of Desire – The Politics of Sexuality.* Szerk. Ann Snitow, Christine Stansell, Sharon Thompson. New York: Monthly Review P, 1983. 280–99.
- Benjamin, Jessica. „A Desire of One’s Own. Psychoanalytic Feminism and Intersubjective Space.” In: *Feminist Studies, Critical Studies.* Szerk. Teresa de Lauretis. Bloomington: Indiana UP, 1986. 78–101.
- Benjamin, Jessica. *The Bonds of Love – Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination.* New York: Pantheon Books, 1988.
- Benjamin, Jessica. *Shadow of the Other – Intersubjectivity and Gender in Psychoanalysis.* New York: Routledge, 1988.
- Butler, Judith. *Giving an Account of Oneself.* New York: Fordham UP, 2005.
- Butler, Judith. *Problémás nem.* Ford. Berán Eszter, Vándor Judit. Budapest: Balassi, 2001.
- Chodorow, Nancy J. *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet.* Ford. Csabai Márta, Kende Anna, Órlósy Dorottya, Szabó Valéria. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2000.
- Crossley, Nick. *Intersubjectivity – The Fabric of Social Becoming.* London: Sage Publications, 1996.
- Damasio, Antonio R. *Descartes’ Error—Emotion, Reason, and the Human Brain.* New York: Avon, 1994.

- Eakin, Paul John. *How Our Lives Become Stories – Making Selves*. Ithaca: Cornell UP, 1999.
- Eakin, Paul John. *Living Autobiographically – How We Create Identity in Narrative*. Ithaca: Cornell UP, 2008.
- Edelman, Gerald M. *Bright Air, Brilliant Fire – On the Matter of the Mind*. New York: Basic Books, 1992.
- Foucault, Michel. *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris, 2000.
- Foucault, Michel. *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel István. Budapest: Atlantisz, 2001.
- Földes Györgyi. „Az önéletrajzi regény a korporális narratológia tükrében.” *Filológiai Közlöny* LXI (2015)/1. 33-39.
- Grosz, Elizabeth. *Volatile Bodies – Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana UP, 1994.
- Gyimesi Timea. *Szökecsvonalak*. Budapest: Kijárat, 2008.
- Gyimesi Timea. „I mint Irodalom – Deleuze és az irodalom.” *TisztaTáj* 70/9 (2016), 98-102.
- Kerby, Anthony Paul. *Narrative and the Self*. Bloomington: Indiana UP, 1991.
- Kérchy Anna. „Tapogatózások – A test elméleteinek alakzatai.” *Apertúra – Film, vizualitás, elmélet*. 2009. <http://uj.apertura.hu/2009/tel/kerchy-2/>
- Lingis, Alphonso. *The First Person Singular*. Evanston: Northwestern UP, 2007.
- Magnus, Kathy Dow. „The Unaccountable Subject, Judith Butler and the Social Conditions of Intersubjective Agency.” *Hypatia* 21 (2006)/2. 81–103.
- Massumi, Brian. *Politics of Affect*. Cambridge: Polity, 2015.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Sajó Sándor. Budapest: L’Harmattan, 2012.
- Merleau-Ponty, Maurice. *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik. Budapest: L’Harmattan, 2006.
- Punday, Daniel. *Narrative Bodies – Toward a Corporeal Narratology*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Robbins, Ruth. *Subjectivity*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Rosenfield, Israel. *The Strange, Familiar, and Forgotten – An Anatomy of Consciousness*. New York: Knopf, 1992.
- Rózsa Erzsébet. „Az elismerés a kortárs filozófia kurrens témája és a korszerű társadalomelmélet kutatási paradigmája.” *Magyar Tudomány* 172 (2011)/2. 210–216.
- Sacks, Oliver. „Neurology and the Soul.” *New York Review of Books*, 22 November 1990. 44–50.
- Smith, Sidonie, és Julia Watson. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: U of Minnesota P, 2010.